

Turinys

I skyrius. Kalba kaip socialinis, kultūrinis ir istorinis reiškinys	4
1. Gimtosios kalbos svarba	4
2. Žodžio reikšmė. Žodžių daugiareikšmiškumas	6
3. Žodžių vartojimas perkeltine reikšme. Homonimai	8
4. Sinonimai	12
5. Antonimai	14
6. Senieji ir naujieji žodžiai	16
Įsivertinimas	18
II skyrius. Fonetika ir rašyba	21
7. Kalbos padargai. Lietuvių kalbos garsai	21
8. Garsas ir raidė	22
9. Balsiai ir dvibalsiai	23
10. Priebalsiai	25
11. Priebalsių supanašėjimas	26
12. Kietieji ir minkštieji priebalsiai	28
13. Mišrieji dvigarsiai	30
14. Skiemuo	31
15. Kirčiuoti ir nekirčiuoti skiemenys, priegaidė	32
Įsivertinimas	35
III skyrius. Žodžių sandara ir rašyba	38
16. Reikšminės žodžio dalys ir jų žymėjimas	38
17. Šaknis	39
18. Nosinių raidžių rašyba šaknyje	43
19. Galūnė	45
20. Priešdėlis	46
21. Priebalsių supanašėjimas ir susiliejimas priešdėliuose ir dūriniuose	49
22. Priesaga	51
23. Priebalsių supanašėjimas ir susiliejimas priesagoje	55
24. Kamienas	56
Įsivertinimas	57
IV skyrius. Kalbos dalys	60
25. Kalbos dalių sistema	60
Įsivertinimas	61
26. Veiksmažodis	62
27. Pagrindinės veiksmažodžio formos	63
28. Veiksmažodžio nuosakos ir laikai	63
29. Veiksmažodžių asmenavimas	66
Įsivertinimas	67
30. Esamojo laiko dalyviai	67
31. Veiksmažodžio kirčiavimas	68
32. Daiktavardis	68
33. Daiktavardžio giminė	69
Įsivertinimas	70
34. Daiktavardžio skaičius	71
Įsivertinimas	72
35. Bendriniai ir tikriniai daiktavardžiai	72
36. Daiktavardžio linksniai	74
Įsivertinimas	75
37. Daiktavardžių kirčiavimas	75
Įsivertinimas	76
38. Prielinksniai ir polinksniai	77
Įsivertinimas	77
39. Būdvardis	78

40. Būdvardžio giminė ir skaičius	79
41. Būdvardžio linksniavimas	79
Įsivertinimas	80
42. Būdvardis sakinyje	80
43. Būdvardžio daiktavardėjimas	81
Įsivertinimas	81
V skyrius. Sintaksė ir skyryba	82
44. Žodžių junginiai	82
45. Sakinys. Sakinių rūšys	83
46. Vientisinis sakinys. Sakinio dalys	84
47. Pagrindinės sakinio dalys	85
48. Antrininkės sakinio dalys. Papildinys	86
49. Aplinkybės	87
50. Pažymins	87
51. Vienarūšių sakinio dalių skyryba	88
52. Kreipinys ir jo skyryba	89
53. Sudėtinis sakinys	89
54. Sudėtinių sakinių skyryba. Jungtukiniai ir bejungtukiai sakiniai	90
55. Sudėtinių sakinių skyryba. Sujungiamieji sakiniai	91
56. Sudėtinių sakinių skyryba. Prijungiamieji sakiniai	91
57. Dialogo skyryba	92
Įsivertinimas	93
Šaltinių sąrašas	97

Sveiki, penktokai!

Jau atkeliavote į pagrindinę mokyklą ir pradedate naują savo kelionės etapą mokslo ir pažinimo keliu. Šios pratybos kviečia žengti pirmyn savarankiškai. Kad būtų drąsiau, šalia sukiosis ištikimi palydovai Mikas, Barbė ir Kvarkas. Ši trijulė nuolat primins, kad kalba pirmiausia yra bendravimo priemonė. Todėl diskutuokite su draugais, prašykite pagalbos tėvų ar net senelių. Žinoma, galite pasiklausti mokytojo. Ženkite kalbos pažinimo keliu smalsiai klausdami ir drąsiai ieškodami atsakymų.

Pratybų autorės

I skyrius

Kalba kaip socialinis, kultūrinis ir istorinis reiškinys

1. Gimtosios kalbos svarba

Kas labiausiai vienija visus vienos tautos žmones?

- 1.1. Nuspalvinkite žodžius, kurie rodo, kad gimtoji kalba yra labai svarbus dalykas (lyginamas su gyvybe, artimais žmonėmis ir pan.).**

Kalba aiškiai parodo, koks yra tautos gyvybės stiprumas.

Vydūnas

Ne žemės derlumu, ne drabužių skirtingumu, ne šalies gražumu, ne miestų ir pilių tvirtumu gyvuoja tautos, bet daugiausia išlaikydamos ir vartodamos savo kalbą, kuri didina ir išlaiko bendrumą, santaiką ir brolišką meilę. Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas. Sunaikink ją – sunaikinsi santaiką, vienybę ir gerovę. Sunaikink ją – užtemdysi saulę danguje, sumaišysi pasaulio tvarką, atimsi gyvybę ir garbę.

Mikalojus Daukša

- 1.2. Remdamiesi Vydūno ir Mikalojaus Daukšos mintimis, pabaikite sakinius.**

Kalba parodo tautos _____

Tautos gyvos, kol išlaiko _____

Pasaulio tvarka susimaišo, dingsta tautos gyvybė, jeigu _____

- 1.3. Parašykite žodžių, rodančių, kas jums yra gimtoji kalba.**

- 1.4. Pamąstykite ir pratęskite mintį, kas jums padeda mokytis gimtosios kalbos.**

Mano gimtosios kalbos mokytojai yra tėvai, pasakų knygos, _____

1.5. Pasvarstykite, kodėl gimtosios kalbos reikia mokytis ir iš vadovėlių. Mintimis pasidalykite su klasės draugais.

1.6. Remdamiesi vadovėlio medžiaga, kitais informacijos šaltiniais parašykite kuo daugiau faktų apie Martyno Mažvydo *Katekizmą*.

1.7. Pabūkite teksto tyrėjais ir padedami mokytojo paaiškinkite Martyno Mažvydo *Katekizmo* prakalboje išdėstytą požiūrį į kalbos, rašto pažinimo svarbą.

Tiriamą tekstą citata / Prakalbos citata	Tyrimo klausimai	Tyrimo atsakymai
<i>Broliai seserys, imkit mane ir skaitykit Ir tatai skaitydami permanykit:</i>	Kas kreipiasi į skaitytojus? Kokį santykį / ryšį su skaitytojais atpažįstate iš tokio kreipinio?	
<i>Mokslo šito tėvai jūsų trokšdavo turėti, Ale to negalėjo nė vienu būdu gauti.</i>	Apie kokią to meto kalbos / rašto padėtį užsimenama? Kokio mokslo ir kodėl negalėjo gauti žmonės?	
<i>Jau nū(nai) ko tėvai niekada neregėjo, Nū(nai) šitai visa jūsų atėjo.</i>	Koks kalbos gyvenimo įvykis čia paminėtas – kas ateina į tautą / ką gauna tauta?	
<i>Veizdėkit ir dabokite, žmonės visi, Šitai eina jusump žodis dangaus karalystės. Maloniai ir su džiaugsmu tą žodį priimkit, A jūsų ūkiuose šeimyna mokinkit.</i>	Kokių dalykų / Ko prašoma šiomis eilutėmis? Kodėl, jūsų supratimu, minimas žodis, o ne raštas?	

1.8. Pasirinkite užduotį ir parašykite kitoje šalyje gyvenančiam draugui trumpą žinutę (apie 30–50 žodžių) apie *Katekizmą*.

- A** Remdamiesi faktais papasakokite apie šią knygą.
- B** Apibūdinkite prakalbą ir išsakykite savo nuomonę apie šios knygos reikšmę tautai.

2. Žodžio reikšmė. Žodžių daugiareikšmiškumas

Kiek reikšmių gali turėti žodis?

2.1. Parungtyniaukite:

- kam greičiau ir tiksliau pavyks sukurti klasėje matomų dalykų reikšmes / apibrėžtis;
Pavyzdys. *Vytis – tai Lietuvos herbas.*
- kam greičiau seksis sugalvoti mįslę-apibrėžimą.
Pavyzdys. *Tai sienos anga, pro kurią įeiname ir išeiname. (durys)*

2.2. Pabūkite žodyno kūrėjais – pamėginkite savarankiškai apibrėžti / nusakyti pagrindines pateiktų žodžių reikšmes.

Abėcėlė – _____

Áitvaras – _____

Dáiktas – _____

Tiñklas – _____

2.3. Jau žinote, kad žodynuose pirmiausia aiškinamos pagrindinės žodžių reikšmės, toliau einama prie kitų reikšmių. Padedami mokytojo patyrinėkite pateiktus *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* fragmentus. Aptarkite, kurie žodžių reikšmių aiškinimai sutapo su jūsų, kas nustebino.

abėcėllė (2) 1. visos raidės, išdėstytos tam tikra tvarka, raidynas, alfabetas. 2. *prk.* kurio nors mokslo pradmenys, pagrindai. Δ *Morzės a.* (sutartinių ženklų sistema perduoti raidėms telegrafu)

áitvarllas (3a) 1. *mit.* turtus nešanti mitinė būtybė. 2. virvele ar siūlu leidžiamas skraidomasis žaislas, lakdynė. 3. *prk.* nenuorama, padauža: *Laksto kaip á. Ji jauna buvo á*

dáiktllas (3) **1.** bet kuris materialus objektas: *Atsikraustė su visais ~ais. Reikalingas d. Medus – saldus d. 2.* dalykas, reikalas: *Eikš, pasakysiu vieną ~ą. Geras d. padirbėti laukuose. 3.* šnek. vieta: *Šitam ~è skauda. Šiuo ~u galima per upę pereiti. ◇ Aiškus d. (aišku, be abejo). Baisus d. (labai daug, labai didelis). Didelis (čia) d. (nesvarbu). Galimas d. (galbūt). Į ~ą (į krūvą, kartu). Iš ~o (kartu, išvien; iš eilės). Kvailas (paikas) d. (kvailys). Menkas d. (menkniekis). Negirdėtas d. (neįtikima). Nuo ~o (iš eilės, ištaisai). Pasiutęs d. (pasiutėlis; keblus dalykas). Senas d. (senis). Suprantamas d. (be abejo). Žioplas d. (žioplys)*

tiñklllas (4) **1.** iš siūlų nertas žūklės prietaisas: *Mesti, leisti, spęsti, traukti, kelti ~ą. Brendamasis, traukiamasis, statomasis t. Kanapinis, šilkinis, sintetinis t. 2.* nerta ar pinta paukščių, žvėrių gaudyklė: *Medžioklinis t. 3.* nerta sportinių žaidimų pertvara ar užtvara: *Tinklinio, teniso t. Vartų t. 4.* nertas ar pintas įvairios paskirties įtaisai: *Tvoros, sodo t. Lovos t. Plieninis t. 5.* šaknų, gyslų, nervų ir kt. raizginys: *Kraujagylių t. 6.* susisiekimo, ryšių ir kt. linijų, įstaigų sistema: *Upių, kanalų, kelių, elektros, radijo t. Linijų, koordinacinių t. Transporto, prekybos t. Agentų t. 7.* prk. pinklės

2.4. Sukurkite po sakinį su kiekvienu žodžiu vartodami jį pasirinkta nepagrindine reikšme.

2.5. Naudodamiesi popieriniu arba skaitmeniniu *Dabartinės lietuvių kalbos žodynu* atlikite tyrimą ir pabraukite vienareikšmius žodžius.

Trylika, duona, septyni, dešimt, sniegas, vienas, varnalėša, laužas, automobilis.

2.6. Dirbdami grupėmis:

- sukurkite rišlų pasakojimą vartodami vienareikšmius žodžius;
- sukurkite rišlų pasakojimą vartodami daugiareikšmius žodžius;
- nupieškite pasirinktų žodžių reikšmę iliustruojančių paveikslėlių.

2.7. Tardamiesi su suolo draugu sugalvokite bent po du, jūsų manymu, vienareikšmius ir daugiareikšmius žodžius. Pakvieskite klasės draugus įvertinti, ar tinkamus žodžius sugalvojote.

2.8. Pabraukite žodį, kuris kiekvienos grupės sakiniuose pavartotas vis kita reikšme. Su suolo draugu pasirinkite vienos grupės sakinius ir paaiškinkite juose pasikartojančio žodžio reikšmes.

1. Turguje ketinu nupirkti didelę kopūsto galvą. Parduotuvėje galima paprašyti gabaliuko sūrio, galima pirkti ir visą galvą. Krisdamas vaikas susitrenkė galvą.

2. Po lietaus oras tampa labai grynas. Tai visiškai grynas medus, jame nėra jokių priemaišų. Niekur nesimatė nė debesėlio, dangus buvo grynas.